

ВСЕВОЛОД МИХАЙЛОВИЧ ГАРШИН В БЪЛГАРИЯ

Мария Гургулова

В. М. Гаршин е един от най-оригиналните руски писатели, голям майстор на социално-психологическия разказ и искрен защитник на народните интереси. Той е ярък представител на поколението от 70-те — 80-те години на миналия век, на хората с „болна съвест“, които претърпяха крах в своите народнически идеали и не намериха в себе си сили да преодолеят дълбоките жизнени противоречия. През целия си живот Гаршин мъчително преживява социалното неравенство между хората, търси правдата, но не намира истинския път за борба срещу жестокия буржоазен строй. Тази безизходица, характерна за цялата демократична интелигенция от 70-те — 80-те години, го довежда до самоубийство. Но макар и живял само 33 години, Гаршин ни е оставил такива произведения, които го характеризират като голям майстор на словото. В едно писмо до Гаршин И. С. Тургенев пише: „От всички млади писатели Вие сте този, който буди надежди. Вие притежавате всички признаци на истинския голям талант: художнически темперамент, тънко и вярно разбиране на характерните черти на живота — човешкия и общия, чувство за правда и мярка, простота, красивост на формата и — като резултат от всичко — оригиналност.“

Гаршин се ползува у нас с особени симпатии. Българската общественост винаги го е възприемала не само като високохуманна личност и оригинален писател, но и като непосредствен участник във великата борба на нашия народ срещу турското робство. България изиграва немалка роля в първоначалното формиране на обществените възгледи и художествения талант на Гаршин.

В огъня на боевете за освободението на нашата страна Гаршин добива увереност в своите творчески възможности и окончателно решава да стане писател.¹ Още тогава в неговото съзнание възникват сюжетите на бъдещите му произведения с военна тематика. Разказът „Четири дни“ (1877), с който писателят влиза в „голямата“ литература, е бил написан във военната болница в гр. Бяла (там Гаршин попада след раняването му в боевете край с. Аязлар, сега Светлен).

Съвсем справедливо е казал един от българските критици, че „Гаршин със собствената си кръв свързва живота си и творчеството си с България.“²

И след войната писателят продължава да се интересува от съдбата на българския народ. По сведения, събрани от Я. Абрамов, Гаршин се канел през пролетта на 1880 г. да замине за България и да напише роман из живота на българския народ.³ По всяка вероятност болестта на писателя му попречва да осъществи този, както и много други свои замисли.

Проблемата „Гаршин в България“ е свързана главно с епохата от края на XIX в. и по-конкретно с периода 1870—1900 г., по времето на Руско-турската война и възраждането на българската национална държава.

¹ Вж. Полное собрание сочинений В. М. Гаршина, т. III, стр. 121.

² Ив. Николов, Гаршин в България. „Ведрина“, 1948, бр. 116.

³ Вж. Я. Абрамов. Материали для биографии. Сб. „Памяти В. М. Гаршина“, Спб., 1889, стр. 33.

Интересът на Гаршин към България се изразява преди всичко в неговото отношение към Руско-турската война от 1877—78 г. и особено в личното му участие като доброволец в тази война. Мнението на Гаршин по този въпрос е дълбоко противоречиво. От една страна, той е изпълнен от искреното желание да помогне за освобождаването на балканските страни от турско робство, както и да сподели тежката участ на обикновените войници, от друга, изпитва дълбоко отвращение към войната, изискваща огромни човешки жертви. Това противоречие се корени в характера на социално-политическите условия в Русия през 70-те години на миналия век.

Национално-освободителната борба на славянските народи поражда съчувствие сред руските прогресивни обществени слоеве. Особена отзивчивост проявява към славяните руската демократична интелигенция. Революционните народници считат борбата за освобождаването на балканските страни като свой патриотичен дълг. С. М. Кравчински, един от ръководителите на народническото движение, в 1875 г. лично участва в национално-освободителната борба в Босна и Херцеговина. Андрей Желябов е член на полулегалния комитет, който организира събиране на средства и вербоване на доброволци. Самият той се кани да замине за Балканите като доброволец, но му попречва арестът във връзка с големия процес на 193-мата. А. П. Корба, впоследствие член на Централния комитет на „Народна воля“, участва като медицинска сестра в Руско-турската война.

Жив отклик предизвиква в Русия Априлското въстание. Прогресивната руска общественост е единодушна по въпроса за подпомагането на българския народ. Руският печат дава широка информация за събитията в България. Изтъкнати писатели, художници и учени като Тургенев, Достоевски, Менделеев, Маковский, Верещагин и др. призовават народа и правителството на Русия към активна поддръжка на българския народ в неговата национално-освободителна борба.

Такива чувства овладяват и Гаршин, който принадлежи към най-добрите представители на руската демократична интелигенция от онова време.

Необходимо е да се внесе известно уточнение в трактовката на въпроса за причините, които карат Гаршин да постъпи като доброволец в действащата армия. Критиците обикновено игнорират горещото желание на Гаршин „да се бие“ за свободата на славяните, като изтъкват на пръв план неговия стремеж да сподели тежката участ на руския войник, т. е. да бъде „сред народа“. . . . По време на войната — пише Г. А. Бялий — него (Гаршин — М. Г.) го е вдъхновявала съвсем не перспективата за победа и даже не идеята за подпомагане на „братята-славяни“. . . . Истинско удовлетворение той намира само в сближаването с народните маси. Само в това той е виждал субективната полза от участието си в похода.¹ Това твърдение не е съвсем точно. Без да пренебрегваме значението на лавонародническите настроения на Гаршин за определяне на отношението му към войната, трябва да отбележим, че писателят е бил вдъхновен преди всичко от идеята за освобождаването на славяните. Противник на всякакъв гнет, Гаршин не може да се отнесе равнодушно към робската участ на един народ, не може „да се крие зад стените на учебното заведение“.²

Тези настроения на Гаршин намират художествен израз в стихотворението „Друзья, мы собрались перед разлукой. . .“, написано в 1876 г., когато писателят се кани да замине като доброволец в Сърбия. Участието в борбата за освобождаването на „братята“ е според автора дълг на всеки честен гражданин на Русия, свещен „завет на родната страна“. Гаршин вярва в героизма на руския войник, мечтае за победа над турците:

Мы победим или в бою погибем,
Как вождь наш обещал,
И доблести славянской столб воздвигнем,
Какого мир не знал.³

¹ Г. А. Бялый. В. М. Гаршин и литературная борьба восьмидесятых годов. Изд. Academia, М.—Л., 1938 г., стр. 37.

² В. М. Гаршин. Полное собрание сочинений, Изд. „Academia“, т. III, М.—Л., 1934, стр. 116.

³ В. М. Гаршин. Сочинения. Гослитиздат. М.—Л., 1960, стр. 361.

В. Г. Короленко в очерка си „Всеволод Михайлович Гаршин“ пише: „Гаршин си представяше войната преди всичко като борба срещу онези ужаси, които се извършваха на Балканския полуостров и с които не можеше да се примири неговата чувствителна душа.“¹ Жестокостите на турците, за които толкова много се пише в пресата, не дават покой на Гаршин. Вера Микулич в спомените си за писателя казва, че на въпроса защо е постъпил доброволец, той отговорил: „Беше невъзможно да не ида. Не можах да търпя да седя на едно място и да чета съобщенията във вестниците.“² На 18 юни 1876 г. Гаршин пише на Н. С. Дрентелн: „За това, че ми съобщаваш новини из професорския живот много ти благодаря, макар че да си кажа истината, електрофорната машина на Теплов и сливането на химическото и физическото дружество ме интересува много по-малко, отколкото това, че турците са избили 30 000 беззащитни старци, жени и деца. По дяволите всичките ви дружества, щом като те с каквито и да било научни теории няма да намалят вероятността от извършването на подобни неща“.³ По-късно Гаршин в писмата си от фронта съобщава за турските безчинства, за опожаряването на цели български села, за масовото избиване на мирното население.⁴ От друга страна, писателят дълбоко страда за загиващите в боевете руски войници, но се старее да оправдае тези жертви с високата идея за освобождаване на славянските страни. К. Михеев, предавайки спомените на В. П. Сахаров, който е служил по време на войната заедно с Гаршин, пише: „Пак кръв, пак убити, пак стотици ранени!... — прекъсвайки мълчанието, каза Всеволод Михайлович.“ — Впрочем, това е необходимо... неизбежно. Трябва най-после да се даде свобода на славянството, което пъшка под турско робство. И как ще купи тази свобода, ако не със страдания?!“⁵

Така се отнася Гаршин към Руско-турската война дотогава, докато в него живее първоначалното вдъхновение. Скоро обаче това настроение на писателя се замества с безрезервно отричане на всяка война. Под влияние на тежките впечатления през време на похода той идва до мисълта, че това масово унищожаване на хора е ненужно, античовечно, ужасно. Ето защо на 25 септември 1877 г. Гаршин пише на Дрентелн, че „не желае отново да влиза в огъня“. Предишното въодушевление е изчезнало. За писателя като че ли отпада въпросът за освобождаването на славяните. Разочарован от войната, той иска да бъде далече от нея. Но ужасите на войната, както и преди, не му дават покой. Със силата на своето творчество Гаршин започва да протестира.

В разказа „Четири дни“ писателят със съгъстени натуралистични краски рисува негативните страни на войната, съдбата на обикновените хора, заставени да се избиват едни други, без да знаят защо. Същата ненавист към войната пронизва и разказа „Страхливецът“ (1879). В повестта „Из спомените на редника Иванов“ (1883) Гаршин описва тежките условия на военния поход, изпитанията и жестокостите на които е подложена войнишката маса. Макар и в повестта да се чувствуват нотки на оправдаване на войната, тя е пронизана от антивоенен дух.

Със своето отношение към войната Гаршин като че ли излиза извън рамките на нейното конкретно историческо значение. Той стига до общочовешко отричане на всяка война като огромно нещастие в живота на човечеството. За Гаршин няма свои и врагове, няма руси, българи и турци, а просто хора с еднаква съдба, измъчени от тежките страдания и лишения по време на войната.

Тези пацифистки настроения лягат в основата на военните разкази на Гаршин. Затова именно в тях липсва българската тема. Никъде в тези разкази няма даже намек на съчувствие към българите, на защита на техните национални интереси.

¹ В. Г. Короленко. Собрание сочинений, Гослитиздат, т. VIII, 1958, стр. 179.

² В. Микулич. Встречи с писателями. Изд. Союза писателей. Ленинград, 1929, стр. 221.

³ Русская молва, 1913, № 102, от 24 март.

⁴ Вж. В. М. Гаршин. Полное собрание сочинений, М.—Л., изд. „Академия“, стр. 129, 133, 136.

⁵ С. Михеев. История 138 пехотного полка, М., 1903, стр. 112.

Отношението на Гаршин към Освободителната война си има своите исторически предпоставки. Разбира се, ако се изхожда от интересите на българския народ по онова време, възгледите на писателя са неприемливи, но ако се изхожда от социално-политическите условия в Русия през 70-те години на миналия век, те са напълно оправдани. Пацифизмът на Гаршин се корени в идейните позиции на руското революционно народничество, което скоро след започването на войната схваща истинските цели на царското правителство и насочва усилията си към борба срещу социалната система в самата Русия.

Българската общественост естествено се отнася към Руско-турската война съвършено различно. За нея войната се превръща във въпрос на живот или смърт, на свобода или робство на целия народ. Затова противоречията между различните слоеве на руското общество по отношение на войната не намират почва в България. Във всички представители на Русия — от царя до мужика — българите виждат свои спасители.

Стова се обяснява фактът, че в първите десетилетия след Освобождението българските критици или премълчават пацифизма на Гаршин, или му дават неправилна трактовка. Те се стремят да открият във военните разкази на Гаршин любов към българския народ. Ал. Балабанов например пише, че Гаршин напуска България „с хубави спомени и безброй впечатления, които впоследствие предава в някои от своите разкази“.¹ На корицата на едно от изданията на Гаршинови произведения даже пише „Разкази за България“, което предполага, че разказите са посветени на България. В действителност за България и българите в тях изобщо не се споменава и без историческа справка читателят едва ли би разбрал, че става дума за Освободителната война.

И все пак военните разкази на Гаршин се възприемат в България с интерес. В първите години след Освобождението те привличат вниманието на нашата общественост преди всичко с описанието на самоотвержеността на простите руски войници в борбата срещу турците. Едва по-късно, в началото на XX в. антивсенният патос на Гаршиновите разкази намира отклик в българската критика, става близък и познат на нашата прогресивна общественост.

Гаршин привлича вниманието на българския читател не само с военните си разкази, но и с останалото си творчество — „Червеното цвете“ (1883), „*Attalea princeps*“ (1880), „Среща“ (1879), „Художници“ (1879), „Нощ“ (1880), „Мечки“ (1883), „Сигнал“ (1887) и пр. Високият хуманизъм на руския писател и социалната наситеност на неговите произведения импонира на основните тенденции на литературния процес в България. Ето защо у нас творчеството на Гаршин намира горещ прием. За широкото разпространение на Гаршиновите произведения в България свидетелствуват много техни преводи, помествани в периодичния печат и издавани като отделни книги.

Процесът на популяризирането на Гаршин в България условно може да се раздели на два етапа (от 1888 до 1944 г. и от 1944 г. до наши дни), тъй като той е свързан до голяма степен с промените в общественно-политическата обстановка у нас.

До 1888 г. разказите на Гаршин се четат у нас само в руски оригинал, за което са налице всички условия. Непосредствено след Освобождението, когато политическите и културни връзки между България и Русия особено се задълбочават, у нас широко се четат руският периодичен печат, където между другото се публикуват и Гаршиновите разкази.

На български език произведенията на Гаршин започват да се появяват след смъртта му, като най-много преводи излизат в края на XIX в. И това е напълно обяснимо, като се има предвид, че непосредствено след Освобождението българската общественост проявява особен интерес към всичко, свързано с Руско-турската война.

Първият превод на Гаршиново произведение на български се отнася към 1888 г. В бр. 14 и следващите броеве на в. „Напред“ се печата разказът „Четири дни“. През първите три десетилетия след Освобождението се превеждат у нас всичките художествени произведения на Гаршин и част от епистоларното му наследство.

¹ „Време“, 1908, бр. 37, Всеволод Гаршин. Анонимна статия (според нас тя принадлежи на Ал. Балабанов).

Този голям интерес към руския писател се обяснява с това, че неговото високохудожествено и социално наситено творчество отговаря на идейните интереси на прогресивната българска общественост. Има и случаи, когато печатането на Гаршинови произведения се свързва с конкретни събития, с политическата борба между отделните обществени групировки у нас.

Така става например с публикуването на част от разказа „Страхливецът“ в брой 3787 на в. „Мир“ през 1913 г. В това време България заедно с другите балкански страни води война срещу Турция за освобождаване на български и други земи, намиращи се под турска власт. Българските политически и обществени кръгове водят усилена пропаганда за активно участие на народните маси в „освободителната“ война. За народа и прогресивната интелигенция единствена цел на войната е освобождаването на поробените „братя“. Националната буржоазия обаче с всички средства се стреми да използва справедливата борба на народа за разширяване на своите пазари. За тази цел се използва и разказът „Страхливецът“. Характерен е самият откъс, който излиза под заглавието „Война“ и съдържа онези част от разказа, в която героят като че ли оправдава войната. Наистина изразеното в откъса отношение към войната отговаря на настроенията не само на буржоазията, но и на широките народни маси: войната е нужна, исторически необходима. Обаче българските капиталисти чрез своя печатен орган явно си поставят за цел да използват Гаршиновия разказ в свой интерес. За това говори цялото съдържание на вестника и особено уводната статия и стихотворението на Н. В. Ракитин „Бяло море“.

Тясно свързано с идейно-политическите борби в България е и издаването на разказа „Четири дни“ през 1919 г. в превод и под редакцията на Г. Бакалов. По това време българският народ преживява тежките последствия от разорителните войни (Балканската и Първата световна), които с малки интервали продължават цели шест години. В страната цари стопанска разруха, глад, мизерия. Прогресивната общественост начело с Българската комунистическа партия иска да бъдат наказани виновниците. Излизането на „Четири дни“ в този момент придобива значението на обвинителен акт срещу управляващите кръгове в България.

Издаването на разказа в 1919 г. има и друго значение. Както е известно, Българската комунистическа партия още от самото начало на Великата октомврийска социалистическа революция рязко се обявява срещу интервентите, стремящи се да задушат младата съветска република. Тя широко пропагандира сключване на мир, като популяризира документите на съветското правителство. Появяването на „Четири дни“ — това проклетие срещу всякакви войни — напълно отговаря на антиимпериалистическата пропаганда у нас през 1919 г.

Преводи на Гаршинови произведения се печатат у нас в списания и вестници с различна идейна насоченост — в социалдемократическия вестник „Дело“, в религиозните органи „Църковен вестник“ и „Духовна пробуда“, в списанията „Мисъл“ и „Художник“, във „Вестник на жената“, „Мода и домакинство“ и в детските периодични издания „Картинна галерия за деца и юноши“, „Ученически другар“, „Детска радост“ и „Поточе“. Това говори, че творчеството на Гаршин представлява интерес за най-различни обществени слоеве у нас. Тук трябва да се отбележи, че всеки печатен орган помества такива произведения, които съответствуват на неговата идейна насоченост. Така например „Дело“ печата един от най-заострените в идейно отношение разкази на Гаршин „Среща“, „Духовна пробуда“ — „Приказка за гордия Агей“ (1886), „Църковен вестник“ — „Сигнал“ и пр. В тази връзка има един интересен факт. През 1935 г. във в. „София“ излиза разказът „Сянка“ с автор Всеволод Гаршин. За този разказ не е споменавано досега в литературата, посветена на Гаршин. В архива на писателя, който се намира в Института по руска литература (Пушкински дом) в Ленинград, няма никакви следи от споменатия разказ. Не се знае също как разказът е попаднал в България. По въпроса принадлежи ли той действително на Гаршин, може да се спори. Идейно-художествените особености на разказа обаче ни дават възможност да го

отнесем към Гаршиновото творчество от периода след 1883 г., когато песимизмът на писателя преминава в отчаяние и мистицизъм и го довежда до самоубийство.

Осен в периодичния печат, произведенията на Гаршин се публикуват и в литературните сборници „Всемирният хумор“, „Литературна сбирка“ и „Почивка“, както и в някои христоматии по литература¹.

Голяма роля в популяризирането на Гаршиновото творчество в България преди 9 септември изиграват отделните издания, които наброяват петнадесет книги. При това повечето от разказите се преиздават по няколко пъти, в различни преводи и редакции.

След освобождението на страната от монархофашизма, когато усилено започват да се превеждат на български класиците на руската и съветската литература, се появяват нови преводи и на Гаршиновите произведения.

Особено трябва да се подчертае, че с името на писателя за пръв път се запознава българският войник. Писма и художествени произведения на Гаршин се поместват в сп. „Български войн“, в. „Народна войска“ и войнишки христоматии. Разказите на Гаршин се използват за възпитанието на българските войни в дух на хуманизъм и антимилитаризъм.

На масовия български читател се предоставят по-съвършени издания на Гаршин — „Разкази за България“ (1948), „Сигнал“ (1955) и особено еднотомникът от Избрани произведения, какъвто излиза за пръв път през 1956 г.

Досега са излезли на български език всичко 23 отделни издания с общ тираж 83 000 екземпляра, като много от тях се преиздават по няколко пъти.

Произведенията на Гаршин се превеждат от изтъкнати български преводачи, писатели и критици, като Г. Бакалов, Д. Подвързачов, А. Страшимиров, Ал. Балабанов, Елин Пелин, К. Константинов, М. Марчевски, Г. Веселинов и др. Това свидетелствува за големия интерес, с който българската културна общественост се отнася към творчеството на руския писател.

Едновременно с появяването на Гаршиновите произведения в български превод у нас започват да излизат критични статии и очерци за живота и творчеството на писателя. Една част от тях са от руски автори, друга — от български.

Първият отзив за Гаршин у нас се появява през 1888 г. във в. „Напред“ едновременно с разказа „Четири дни“. Това е анонимна статия, написана по повод смъртта на писателя. В нея Гаршин се характеризира като „даровит художник, от когото се очаквали големи и гениални творби“ и който е бил „светлата надежда на руската литература“. Въпреки тези верни в основата си мисли, авторът не разкрива истинската идейна насоченост на Гаршиновите разкази — техния дълбок критицизъм, истински хуманизъм и антимилитаристичен дух. Неразкрити остават и истинските причини за самоубийството на Гаршин, а именно неговият песимизъм вследствие дълбоките противоречия на руската действителност, от които писателят не може да намери изход. Това се обяснява с ниското идейно-естетическо ниво на българската литературна критика по онова време.

Причините за недостатъчно дълбокото разбиране на Гаршиновото творчество от нашата критика се коренят също и в особеностите на конкретно историческата обстановка у нас в края на XIX век.

Неприемането на Гаршиновия протест срещу войната от тогавашната българска общественост е естествено и логично. Цяла България живее още под впечатленията от Освободителната война — едно наистина велико събитие в историята на страната. Понятието за войната се свързва в съзнанието на българина изключително с борбата за национално освобождение. В българската литература се появяват много белетристични и поетични произведения, възпяващи героизма на българското опълчение и руската армия през време на войната и победата над петвековните угнетители на българския народ. За българите войната е героична епопея и естествено всякакви пацифистки настроения им са чужди. Ето

¹ Христоматиите с автори: Елин Пелин (1921), Ран Босилек (1921), Дорев и Койчев (1922), Карагюлев и Думев (1924) и Н. Райнов (1932).

защо пацифизмът на Гаршин, породен от тенденциите в историческото развитие на руското общество през 70-те и 80-те години на XIX в., не намира в България съчувствие.

В тясна връзка с това е въпросът за възприемането на Гаршиновия песимизъм от гавашната българска общественост. Песимистичните настроения, обхванали руската интелигенция от 70-те — 80-те години вследствие краха на народническите илюзии и усиляването на правителствената реакция, са чужди на нашата общественост. Българският народ, освободил се от тежкото турско робство, се ражда за нов живот. Активизира се целият живот в страната. Буржоазнодемократическата революция в икономическия и политическия живот у нас гласка напред развитието на цялата българска култура. Тази обстановка изключва всякакви социално-политически предпоставки за възприемане на Гаршиновия песимизъм у нас.

Ето защо първата статия за Гаршин в нашия печат страда от идейна и естетическа ограниченост и не дава фактически пълна представа за обществените възгледи и идейно-художествените принципи на руския писател.

Независимо от това интересът към творчеството на Гаршин у нас не отслабва. Усилено се превеждат разказите на писателя, широко се популяризира неговото творчество. С името на Гаршин се запознава и учащата се младеж чрез учебниците по литература и детските литературни списания.

Името на Гаршин става широко известно в България. За това свидетелствува една статия на Ал. Балабанов, в която се казва: „Разказите на Гаршин са толкова популярни у нас, че няма нужда да ги изброяваме“.¹

Популяризирането на Гаршин у нас се извършва главно чрез издаването на неговите произведения. Критичните работи за неговото творчество са сравнително малко. Има периоди, когато името на Гаршин дълго не се появява в печата. Така например от публикуването на първата статия през 1888 г. до 1900 г. излиза само една статия от Антон Страшимиров², която има само информативен характер.

Особена роля за разбирането на Гаршиновото творчество изиграва статията на големия познавач на живота и литературната дейност на Гаршин А. М. Скабичевски, която излиза през 1900 г.³ Тя се откроява със своя аналитичен дух и дава вярна представа за живота и творчеството на Гаршин като представител на „епохата на страдащите, раздвоени хора с болна съвест, съмняващи се във всичко, което ги заобикаля, и затънали в непримиримите противоречия“.

Интересна по своята проблематика и изследователски характер е статията „Нежно сърце и светъл талант“ от Пр. Треплев⁴. В нея се прави подробен анализ на творчеството на Гаршин и се дава вярна представа за неговия критически реализъм и естетически възгледи. Авторът прави интересен паралел между Гаршин и Мопасан, но не е чужд на някои идеалистически схващания.

Кракча напред в идейно-естетическото осмисляне на Гаршиновото творчество и поспециално на неговите военни разкази от българската критика е анонимната статия „За войната“⁵ с подзаглавие „Какво говори Всеволод Гаршин“, публикувана през 1905 г. Вниманието се акцентира върху основния патос на Гаршиновите разкази — тяхната силна антивоенна насоченост. Такова отношение на българската критика към баталните произведения на Гаршин, а именно приемането на техния пацифистки дух, става възможно едва към 1900 г., в епохата на съзряването на противоречията, които впоследствие довеждат до Първата световна война.

¹ „Художник“, 1909, кн. 1—2, стр. 34.

² „Ученически другар“, 1898, бр. 1. Статията е подписана с псевдоним „Босилко“.

³ „Звезда“, 1900, бр. 1.

⁴ „Край Анхисало“, 1909 г., бр. 188—189. Същата статия влиза в книгата на Е. Д. Ж. у р а к о в с к и „Симптомы литературной эволюции“, издадена през 1903 г. в Москва. Може да се предположи, че статията е била изпратена в България от самия автор, но може и да се допусне, че е било извършено плагиатство.

⁵ „Пробуда“, 1905, бр. 14.

Повечето статии за Гаршин, излезли в България до 9 септември 1944 г., страдат от липса на историческа перспектива и материалистическа концепция при решаването на проблемите на литературното творчество. Върху тях се е отразила непоследователността, идейната ограниченост и теоретическа незрялост на тогавашната българска критика, както и цензурните условия. При всичките си недостатъци обаче те изиграват немалка роля за популяризирането на Гаршин в България.

След 9 септември българската прогресивна мисъл, освободена от сковаващата я буржоазна атмосфера, насочва всичките си усилия към укрепване и развиване на най-хубавите традиции на нашата национална култура. На литературно-критично осмисляне се подлагат произведенията не само на българските писатели, но и на онези чуждестранни художници на словото, чието творчество се ползува с известност сред българския народ.

В светлината на тези задачи по новому се разглежда и творчеството на Гаршин.

Още в първата (след 9 септември) статия¹, публикувана в 1945 г. по случай 90-годишнината от раждането на Гаршин, се чувствава новата методология, новият подход към живота и творчеството на писателя. Авторът на статията се старае да подчертае историческата обусловеност на идейната и творческа еволюция на Гаршин. Причините за песимистическата концепция на писателя неизвестният критик вижда не в неговите субективни качества, а в обществено-политическата обстановка в Русия през 70-те — 80-те години на миналия век. Главното достойнство на литературното наследство на Гаршин, се изтъква в статията, е в неговата идейна наситеност, в протеста срещу ужасите на войната и социалната несправедливост.

Тази линия на трактовка на Гаршиновото творчество все повече се утвърждава в нашата литературна критика.

В 1948 г. по повод излизането на книгата „Разкази за България“, в нашата периодика се появяват няколко отзива. Най-интересна в историко-литературно отношение е статията на Г. К. (Георги Константинов)². Г. Константинов разглежда разказите на Гаршин обективно, без да търси в тях никакви аналогии с българската действителност. Опровергавайки фактически мнението на някои български критици, че военните разкази на Гаршин „са посветени на България“ и че те са проникнати от „любов към братския български народ“, авторът пише: „Тези разкази за България са всъщност разкази за войната — за героизма на обикновения човек, за безсмислието и безчовечие на омразата между хората, за универсалната властност на злото в живота.“ Подчертавайки идейно-художествените достойнства на Гаршиновите разкази — техния дълбок психологизъм, неподправен хуманизъм и проблемна заостреност, Г. Константинов ги поставя твърде високо, считайки, че заедно със „Севастополските разкази“ на Л. Толстой те са образец на военна белетристика. В тази връзка авторът (наистина само с една фраза) споменава за това, че баталните разкази на Гаршин са оказали силно въздействие върху българските писатели Й. Йовков, Г. Райчев, Вл. Мусаков и всички, които са създали нещо ценно за войната и човека.

Г. Константинов обръща внимание на една твърде интересна историко-литературна проблема, която заслужава сериозно изследване и трябва да стане предмет на специален труд. Ние тук ще се ограничим само с някои най-общо констатации.

Това, което сближава Гаршин, от една страна, и Й. Йовков, Г. Райчев и Вл. Мусаков — от друга, е тяхната хуманистична концепция при изобразяването на войната. В същото време българските писатели-баталисти интерпретират всеки по своему темата за войната и мира. Й. Йовков описва главно героизма и себеотрицанието на отделни личности и на народната маса, като само бегло изобразява негативните страни на войната (цикълът и на народната маса, като само бегло изобразява негативните страни на войната (цикълът „Те победиха“, разказът „Последна радост“). Както по своето идейно съдържание, така и по обективния тон на изложението, военните разкази на Йовков се отличават твърде много от разказите на Гаршин и би било неоснователно да се търси в тях влияние на руския писател.

¹ В. М. Гаршин, Анонимна статия, „Народ“, 1945, бр. 48.

² Разкази за България от Всеволод Гаршин, „Време“, 1948, бр. 40.

По-близък до Гаршин е Г. Райчев, който в повестта си „Мъничък свят“ развенчава войната, носеща според него само гибел и нещастие. Неговата повест е сродна с военните разкази на Гаршин не само по идейното си съдържание, но и по своята форма. Тя съчетава в себе си жанровите особености на разказа, дневника и очерка, което е характерно за Гаршиновите произведения.

От всички български художници на словото, писали за войната, най-тясно е свързан с Гаршин Вл. Мусаков. В разказа си „Кървави петна“ той произнася присъда на човешкото страдание, проклинайки онези, които са измислили войната. Вл. Мусаков подобно на Гаршин разработва мотивите за личната вина, за „болната съвест“ на демократичния интелигент, който дълбоко преживява нещастията на обикновените хора. За него хвърлените едни срещу други войници не са врагове, а братя по съдба. Разказът „Кървави петна“ напомня Гаршиновите произведения и по своя психологизъм, тънък лиризм и емоционална наситеност.

Накрая ще отбележим статиите на Г. Германов¹ за Гаршин, с които се внася нов момент в теоретическото осмисляне на Гаршиновото творчество у нас. Авторът разглежда обществените възгледи на писателя в тясна връзка с историята на революционното народническо движение в Русия. Именно от народниците, отбелязва Г. Германов, Гаршин е възприел идеята за всеотдайна служба на народа, за беззаветна саможертва в името на големите обществени идеали на епохата. Корените на Гаршиновия песимизъм българският критик вижда преди всичко в разгрома на революционното народничество, в липсата на близка перспектива.

Трактовката, която Германов дава на проблемата „Гаршин и народничеството“, е малко едностранчива. Разбира се, той е прав, като подчертава дълбоката връзка между произведенията на писателя и съдбата на революционното народничество в Русия. Заедно с това обаче Германов като че ли отъждествява съдържанието на Гаршиновото творчество с народническата идеология.

В действителност обществено-литературната концепция на Гаршин е много по-широка от народническите възгледи. Писателят се прекланя пред голямата самоотверженост и мъжество на народovolците, но в същото време съзнава цялата утопичност на народническата идеология. В своите произведения Гаршин изобразява не само краха на народническите илюзии, но и прави опит да намери други пътища на борба за социално обновяване на обществото. Друг е въпросът, че такива пътища по силата на историческите обстоятелства писателят не намира и в това се състои трагедията на неговия жизнен и творчески път.

¹ „Отечествен фронт“, 1955, бр. 3252, „Септември“, 1958, кн. 4.